

دانشکده علوم حدیث

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآن و حدیث

عنوان پایان نامه

بررسی تطبیقی مفهوم توکل به خدا در قرآن و عهد عتیق

استاد راهنما

دکتر عباس پسندیده

استاد مشاور

دکتر بخشعلی قنبری

دانشجو

آمنه رضایی

ماه و سال دفاع

اسفند ۹۰

تمامی حقوق این اثر متعلق به دانشکده علوم حدیث می باشد.

تقدیم به فاطمه زهرا علیها السلام؛ او که جمله‌ای شایسته‌ی وصفش نیافتیم.
و تقدیم به فاطمه معصومه علیها السلام؛ او که با مقدمش عطر حضور فاطمه علیها السلام را در فضای مدینه جاری کرد
و اکنون بارگاهش، جلوه‌گاه قبر گم شده‌ی مادرش فاطمه زهرا علیها السلام است.
و تقدیم به مادرم؛ او که زهرا گونه زندگی را برایم معنا کرد.
و تقدیم به پدرم؛ او که در کودکی مقام فاطمه زهرا علیها السلام را به من آموخت.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَعْلَقَ عَنَّا بَابَ الْحَاجَةِ إِلَّا إِلَيْهِ، فَكَيْفَ نَطِيقُ حَمْدَهُ أَمْ مَتَى نُؤَدِّي شُكْرَهُ؟!

ستایش برای خدایی است که درِ نیاز را، جز به درگاه خویش، از همه سو بر ما بست؛ حال چگونه او را سپاس گزاریم؟ کی می‌توانیم شکر او را به جای آوریم؟!

پس سپاس و ستایش خود را به درگاهش عرضه می‌دارم گرچه نمی‌توانم شکرش را آن‌گونه که باید به جای آورم. همچنین از استادان محترم؛ جناب آقای دکتر عباس پسندیده که در طی مراحل این پژوهش همیشه پاسخگوی سؤالات من بودند و با راهنمایی‌های ارزنده خود مرا در ارائه هر چه بهتر این رساله یاری رساندند و جناب آقای دکتر بخشعلی قنبری که از راهنمایی‌ها و مشاوره ایشان بهره بردم کمال تشکر و سپاس گزاری را دارم و از خدای بزرگ موفقیت روز افزون ایشان را خواستارم.

و از مادرم که همیشه نگاه مهربانش روشنی بخش راهم بوده است تشکر و قدردانی می‌کنم، از دیگر اساتید بزرگوار و دوستانی که در ارائه این پژوهش مرا یاری رساندند نیز سپاسگزارم.

چکیده

اعتقاد به یگانگی خداوند و تکیه و اعتماد بر او یکی از اعتقادات مشترک بین ادیان الهی به حساب می‌آید و پیروان ادیان الهی زمانی که امید خود را از دست می‌دهند به خداوند که نیرویی برتر است روی می‌آورند و کار خود را به او می‌سپارند. پس بحث توکل به خدا در کتاب‌های مقدس ادیان الهی مانند قرآن و عهد عتیق بیان شده است. هدف از این بررسی نشان دادن یکی از وجوه مشترک میان دو دین اسلام و یهود است تا به این وسیله زمینه همزیستی و تحقیق صحیح و بدون غرض ورزی فراهم شود. روش ما در این پژوهش روش کتابخانه‌ای مبتنی بر بررسی مقایسه‌ای بوده است. این پژوهش به بررسی ابعاد مختلف بحث توکل به خدا در قرآن و عهد عتیق پرداخته است؛ یعنی مصادیق توکل به خدا، ویژگی‌های خداوند به عنوان منبع توکل، ویژگی بارز متوکل، آثار توکل به خدا در قرآن و عهد عتیق مورد بررسی قرار گرفته است.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد قرآن و عهد عتیق هر دو در بیان مصادیق توکل در دو یا سه مورد مشترکند؛ در برابر توطئه‌های دشمن و تهدیدهای مشرکان و طاغوت، همچنین توکل در برابر حمله دشمن را با تفاوت‌هایی هر دو مطرح می‌کنند علاوه بر این‌ها قرآن مصادیق دیگری نیز ذکر می‌کند مانند: تصمیم‌گیری، مراحل مختلف تبلیغ دین، در برابر آزار و اذیت‌های دشمن، در برابر پیشنهاد‌های کافران و مشرکان، هنگام تبری از مشرکان، هجرت در راه خدا و در هنگام پذیرش پیشنهاد صلح. تطبیق مصادیق توکل در دو کتاب نشان می‌دهد که قرآن کریم به نکات ظریف و مؤثر در زندگی توجه خاص داشته است. همچنین خداوند در قرآن امر به توکل می‌فرماید، در حالی که در عهد عتیق امر به توکل به خدا بسیار کم است.

وحدانیت، قدرت، جاودانگی، عدالت، رحمت از ویژگی‌هایی است که قرآن و عهد عتیق به طور مشترک برای خداوند به عنوان منبع توکل بر می‌شمارند و گاه قرآن در بیان یکی از این ویژگی‌ها از تعابیر مختلفی استفاده می‌کند تا مفهوم آن ویژگی بسیار خوب برای بنده قابل درک باشد. البته این دو کتاب در ارائه برخی ویژگی‌ها تفاوت‌هایی دارند؛ قرآن ویژگی‌های ربوبیت، علم، مالکیت، عزیز و شکست ناپذیر، حکیم، هادی، مقدر، مولی و سمیع و عهد عتیق نیز ویژگی وفای به وعده، محبت، نیکو و حافظ بودن را علاوه بر ویژگی‌های مشترک بیان می‌کنند. گویی قرآن منبع توکل یعنی خدا را با تعابیر و ویژگی‌های بیشتری معرفی می‌کند تا انسان معرفت و شناختش نسبت به او بیشتر شود و با اعتماد بیشتری امور خود را به او بسپارد.

ایمان مهمترین ویژگی است که قرآن و عهد عتیق برای متوکل لازم می‌داند. البته کسانی که ایمان ندارند نیز راهی جز توکل بر خدا ندارند. عهد عتیق ویژگی‌های ترس از خدا داشتن، شناخت و معرفت نسبت به خدا داشتن و صالح و نیکوکار بودن را نیز برای متوکل مطرح می‌کند که این موارد ذیل ایمان جای می‌گیرند.

قرآن و عهد عتیق هر دو، محبوب خدا شدن، شجاعت، تقویت اراده، رضایت خداوند، پیروزی، بدون حساب روزی گرفتن و برکت یافتن را از آثار توکل بر خدا می‌شمارند و علاوه بر این موارد قرآن به صبر، ایمنی از شر شیطان، پاداش اخروی و کفایت امور نیز اشاره می‌کند و عهد عتیق نیز وارث زمین شدن، آرامش، امید داشتن، شاد بودن، یاری خداوند، نجات، شرمندگی نشدن، هدایت شدن را بر می‌شمارد.

واژگان کلیدی: توکل، خدا، انسان، ایمان، قرآن، عهد عتیق

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم.....	۱۷
۱.۱. کلیات.....	۱۸
۱.۱.۱. بیان مسأله.....	۱۸
۱.۱.۲. ساختار پژوهش.....	۱۹
۱.۱.۳. اهمیت و ضرورت.....	۱۹
۱.۱.۴. سوالات تحقیق.....	۲۰
۱.۱.۵. فرضیات تحقیق.....	۲۰
۱.۱.۶. پیشینه تحقیق.....	۲۱
۱.۲. مفاهیم.....	۲۴
۱.۲.۱. معنای لغوی توکل.....	۲۴
۱.۲.۲. معنای اصطلاحی توکل.....	۲۴
۱.۲.۳. تفاوت واژه توکل با واژه‌های مترادف آن.....	۲۵
۱.۲.۳.۱. تفاوت توکل با تفویض و تسلیم و رضا.....	۲۶
۱.۲.۳.۲. تفاوت توکل و استعانت.....	۲۸
جمع‌بندی.....	۲۸
۱.۲.۴. نگاهی کوتاه به بحث توکل در قرآن و عهد عتیق.....	۲۸
۱.۲.۵. آشنایی با قرآن.....	۳۰
۱.۲.۵.۱. معرفی ساختار قرآن.....	۳۲
۱.۲.۶. آشنایی با عهد عتیق.....	۳۳
۱.۲.۶.۱. معرفی ساختار عهد عتیق.....	۳۵
۱.۲.۶.۲. معرفی کتابهای «قانونی ثانی» یا کتابهای مشکوک یا ابوکریفا.....	۳۹
فصل دوم: مصادیق توکل به خدا در قرآن و عهد عتیق.....	۴۱
۲.۱. مصادیق توکل به خدا در قرآن.....	۴۲
۲.۱.۱. تصمیم‌گیری.....	۴۲
۲.۱.۲. تبلیغ دین.....	۴۴
۲.۱.۲.۱. در مرحله ابلاغ رسالت.....	۴۴

۴۵.....	۲.۱.۲.۲. در برابر نافرمانی‌ها و نپذیرفتن دعوت الهی .....
۴۸.....	۲.۱.۳. در راه اصلاح جامعه .....
۴۸.....	۲.۱.۴. در برابر توطئه‌های دشمن .....
۵۳.....	۲.۱.۵. جهاد در راه خدا.....
۵۸.....	۲.۱.۶. پذیرش پیشنهاد صلح .....
۶۰.....	۲.۱.۷. تبری از مشرکان.....
۶۱.....	۲.۱.۸. تحمل آزار و اذیت .....
۶۲.....	۲.۱.۹. در برابر پیشنهادهای کافران و منافقان .....
۶۴.....	۲.۱.۱۰. در برابر تهدیدهای طاغوت.....
۶۵.....	۲.۱.۱۱. هجرت در راه خدا.....
۶۵.....	جمع‌بندی .....
۶۶.....	۲.۲. مصادیق توکل به خدا در عهد عتیق .....
۶۶.....	۲.۲.۱. در برابر توطئه دشمنان .....
۶۹.....	۲.۲.۲. در برابر حمله دشمن .....
۷۳.....	۲.۲.۳. در برابر تهدیدهای مشرکان .....
۷۵.....	جمع‌بندی .....
۷۵.....	۲.۳. بررسی تطبیقی مصادیق توکل در قرآن و عهد عتیق.....
۷۵.....	۲.۳.۱. وجوه مشترک .....
۷۵.....	۲.۳.۱.۱. توطئه دشمنان.....
۷۶.....	۲.۳.۱.۲. در برابر تهدیدها و پیشنهاد های شوم منافقان و کافران .....
۷۶.....	۲.۳.۲. وجوه افتراق .....
۷۶.....	۲.۳.۲.۱. در برابر حمله دشمن یا جهاد.....
۷۷.....	۲.۳.۲.۲. تحمل آزار و اذیت.....
۷۷.....	۲.۳.۲.۳. پذیرش پیشنهاد صلح .....
۷۷.....	۲.۳.۲.۴. تصمیم‌گیری.....
۷۸.....	۲.۳.۲.۵. تبری از مشرکان .....
۷۸.....	نتیجه‌گیری .....
۸۱.....	فصل سوم: ویژگی‌های منبع توکل (خدا) در قرآن و عهد عتیق .....
۸۲.....	۳.۱. ویژگی‌های منبع توکل (خدا) در قرآن .....

۸۲	..... الوهیت .۳.۱.۱
۸۴	..... وحدانیت .۳.۱.۲
۸۷	..... ربوبیت .۳.۱.۳
۸۷	..... رب .۳.۱.۳.۱
۹۰	..... رب العرش العظيم .۳.۱.۳.۲
۹۰	..... رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ .۳.۱.۳.۳
۹۱	..... معنای «رب»
۹۳	..... مالکیت .۳.۱.۴
۹۴	..... علم .۳.۱.۵
۹۴	..... وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا؛ احاطه علم خداوند بر همه چیز .۳.۱.۵.۱
۹۵	..... علیم بودن خداوند .۳.۱.۵.۲
۹۶	..... آگاهی از غیب آسمان‌ها و زمین .۳.۱.۵.۳
۹۸	..... آگاهی از گناه بندگان .۳.۱.۵.۴
۹۹	..... قدرت .۳.۱.۶
۹۹	..... مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا .۳.۱.۶.۱
۱۰۰	..... الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَ مَا بَيْنَهُمَا؛ خالق آسمان‌ها و زمین و آنچه بین آنهاست .۳.۱.۶.۲
۱۰۱	..... إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ؛ تنها حکم دهنده .۳.۱.۶.۳
۱۰۲	..... إِنَّ اللَّهَ بِالْأَمْرِ؛ به وقوع پیوستن اراده خدا .۳.۱.۶.۴
۱۰۳	..... إِنَّ يَنْصُرْكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَ إِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِّنْ بَعْدِهِ .۳.۱.۶.۵
۱۰۳	..... جمع‌بندی
۱۰۴	..... رحمت .۳.۱.۷
۱۰۴	..... رحمان .۳.۱.۷.۱
۱۰۵	..... رحیم .۳.۱.۷.۲
۱۰۶	..... عزیز؛ شکست ناپذیر .۳.۱.۸
۱۰۷	..... جاودانگی .۳.۱.۹
۱۰۸	..... حکیم .۳.۱.۱۰
۱۰۹	..... هادی .۳.۱.۱۱
۱۱۰	..... عادل .۳.۱.۱۲
۱۱۱	..... مقدر .۳.۱.۱۳

۱۱۲.....	۳.۱.۱۴. مولى
۱۱۳.....	۳.۱.۱۵. سمیع
۱۱۴.....	جمع‌بندی
۱۱۵.....	۳.۲. ویژگی‌های منبع توکل (خدا) در عهد عتیق.....
۱۱۵.....	۳.۲.۱. وحدانیت
۱۱۶.....	۳.۲.۱.۱. توحید در دین یهود و عهد عتیق.....
۱۱۷.....	۳.۲.۲. وفای به وعده.....
۱۱۸.....	۳.۲.۳. عادل.....
۱۱۸.....	۳.۲.۴. رحمت.....
۱۱۸.....	۳.۲.۵. محبت.....
۱۱۹.....	۳.۲.۶. قدرت.....
۱۲۱.....	۳.۲.۷. نیکو بودن.....
۱۲۲.....	۳.۲.۸. حافظ بودن.....
۱۲۳.....	۳.۲.۹. جاودانگی.....
۱۲۴.....	جمع‌بندی
۱۲۴.....	۳.۳. بررسی تطبیقی ویژگی‌های منبع توکل (خدا) در قرآن و عهد عتیق.....
۱۲۴.....	۳.۳.۱. وجوه مشترک.....
۱۲۵.....	۳.۳.۱.۱. وحدانیت.....
۱۲۵.....	۳.۳.۱.۲. قدرت.....
۱۲۵.....	۳.۳.۱.۳. عادل.....
۱۲۶.....	۳.۳.۱.۴. جاودانگی.....
۱۲۶.....	۳.۳.۱.۵. رحمت.....
۱۲۶.....	۳.۳.۲. وجوه افتراق.....
۱۲۶.....	۳.۳.۲.۱. ربوبیت.....
۱۲۶.....	۳.۳.۲.۲. علم.....
۱۲۷.....	۳.۳.۲.۳. مالکیت.....
۱۲۷.....	۳.۳.۲.۴. عزیز؛ شکست‌ناپذیر.....
۱۲۷.....	۳.۳.۲.۵. حکیم.....
۱۲۷.....	۳.۳.۲.۶. هادی.....

۱۲۷.....	مقدر..... ۳.۳.۲.۷
۱۲۸.....	مولی..... ۳.۳.۲.۸
۱۲۸.....	سمیع..... ۳.۳.۲.۹
۱۲۸.....	نیکو بودن..... ۳.۳.۲.۱۰
۱۲۸.....	حافظ بودن..... ۳.۳.۲.۱۱
۱۲۸.....	وفای به وعده..... ۳.۳.۲.۱۲
۱۲۹.....	محبت..... ۳.۳.۲.۱۳
۱۲۹.....	نتیجه گیری.....
۱۳۱.....	فصل چهارم: ویژگی بارز متوکل در قرآن و عهد عتیق..... ۳۱
۱۳۲.....	۴.۱. ویژگی بارز متوکل در قرآن..... ۳۲
۱۳۲.....	۴.۱.۱. ایمان.....
۱۳۶.....	جمع بندی.....
۱۳۶.....	۴.۲. ویژگی بارز متوکل در عهد عتیق..... ۳۶
۱۳۷.....	۴.۲.۱. ایمان.....
۱۴۰.....	۴.۲.۱.۱. شناخت و معرفت داشتن نسبت به خدا.....
۱۴۰.....	۴.۲.۱.۲. خدا ترس بودن.....
۱۴۱.....	۴.۲.۱.۳. صالح و نیکوکار.....
۱۴۲.....	جمع بندی.....
۱۴۲.....	۴.۳. بررسی تطبیقی ویژگی بارز متوکل در قرآن و عهد عتیق..... ۴۲
۱۴۲.....	۴.۳.۱. وجوه اشتراک.....
۱۴۲.....	۴.۳.۱.۱. ایمان.....
۱۴۳.....	۴.۳.۱.۱.۱. معنای ایمان در قرآن.....
۱۴۳.....	۴.۳.۱.۱.۲. معنای ایمان در عهد عتیق.....
۱۴۳.....	۴.۳.۱.۱.۳. شناخت و معرفت داشتن نسبت به خداوند.....
۱۴۴.....	۴.۳.۱.۱.۳.۱. ایمان مبتنی بر شناخت و معرفت در قرآن.....
۱۴۵.....	۴.۳.۱.۱.۳.۲. ایمان مبتنی بر شناخت و معرفت در عهد عتیق.....
۱۴۶.....	۴.۳.۲. وجوه افتراق.....
۱۴۶.....	۴.۳.۲.۱. ترس از خدا.....
۱۴۶.....	۴.۳.۲.۱.۱. مفهوم ترس از خدا در عهد عتیق.....

۱۴۹.....	۴.۳.۲.۲. صالح و خداپرست بودن .....
۱۴۹.....	نتیجه گیری.....
۱۵۱.....	فصل پنجم: آثار توکل به خدا در قرآن و عهد عتیق .....
۱۵۲.....	۵.۱. آثار توکل در قرآن .....
۱۵۲.....	۵.۱.۱. محبوب خدا شدن .....
۱۵۴.....	۵.۱.۲. بدون حساب روزی گرفتن.....
۱۵۵.....	۵.۱.۳. ایمنی از شر شیطان .....
۱۵۷.....	۵.۱.۴. در امان ماندن از توطئه دشمنان .....
۱۵۷.....	۵.۱.۵. شجاعت.....
۱۶۲.....	۵.۱.۶. کفایت امور .....
۱۶۳.....	۵.۱.۷. تقویت اراده .....
۱۶۴.....	۵.۱.۸. پیروزی .....
۱۶۸.....	۵.۱.۹. صبر .....
۱۶۹.....	۵.۱.۱۰. پاداش اخروی .....
۱۷۰.....	۵.۱.۱۱. کسب رضایت خداوند.....
۱۷۱.....	جمع بندی .....
۱۷۲.....	۵.۲. آثار توکل به خدا در عهد عتیق .....
۱۷۲.....	۵.۲.۱. بهره مندی از محبت نامحدود خداوند .....
۱۷۳.....	۵.۲.۲. وارث زمین شدن .....
۱۷۴.....	۵.۲.۳. آرامش .....
۱۷۵.....	۵.۲.۴. امید داشتن .....
۱۷۵.....	۵.۲.۴.۱. تعریف امید در کتاب مقدس .....
۱۷۶.....	۵.۲.۵. رضایت خداوند .....
۱۷۶.....	۵.۲.۶. شادی .....
۱۷۷.....	۵.۲.۷. یاری شدن از سوی خدا.....
۱۷۸.....	۵.۲.۸. برکت یافتن .....
۱۸۰.....	۵.۲.۸.۱. معنای برکت در عهد عتیق.....
۱۸۱.....	۵.۲.۹. تقویت اراده .....
۱۸۲.....	۵.۲.۱۰. نجات .....

۱۸۵	..... پیروزی و کامیابی	۵.۲.۱۱
۱۸۸	..... شرمنده نشدن	۵.۲.۱۲
۱۸۸	..... امنیت داشتن	۵.۲.۱۳
۱۹۱	..... شجاعت	۵.۲.۱۴
۱۹۳	..... هدایت شدن	۵.۲.۱۵
۱۹۳	..... جمع‌بندی	
۱۹۳	..... بررسی تطبیقی آثار توکل در قرآن و عهد عتیق	۵.۳
۱۹۴	..... وجوه اشتراک	۵.۳.۱
۱۹۴	..... محبوب خدا شدن و بهره‌مندی از محبت خداوند	۵.۳.۱.۱
۱۹۴	..... بدون حساب روزی گرفتن یا برکت	۵.۳.۱.۲
۱۹۴	..... شجاعت	۵.۳.۱.۳
۱۹۵	..... تقویت اراده	۵.۳.۱.۴
۱۹۵	..... پیروزی	۵.۳.۱.۵
۱۹۵	..... امنیت	۵.۳.۱.۶
۱۹۵	..... رضایت خداوند	۵.۳.۱.۷
۱۹۶	..... یاری شدن از سوی خدا	۵.۳.۱.۸
۱۹۶	..... وجوه افتراق	۵.۳.۲
۱۹۶	..... ایمنی از شر شیطان	۵.۳.۲.۱
۱۹۷	..... صبر	۵.۳.۲.۲
۱۹۷	..... کفایت امور	۵.۳.۲.۳
۱۹۷	..... پاداش اخروی	۵.۳.۲.۴
۱۹۷	..... آرامش	۵.۳.۲.۵
۱۹۸	..... امید داشتن	۵.۳.۲.۶
۱۹۸	..... نجات	۵.۳.۲.۷
۱۹۸	..... شاد بودن	۵.۳.۲.۸
۱۹۸	..... هدایت شدن	۵.۳.۲.۹
۱۹۹	..... شرمنده نشدن	۵.۳.۲.۱۰
۱۹۹	..... وارث زمین	۵.۳.۲.۱۱
۱۹۹	..... نتیجه‌گیری	

۲۰۱.....	فصل ششم: نتایج، پیشنهادات و مشکلات پژوهش
۲۰۲.....	نتایج عملی پژوهش
۲۰۲.....	نتایج نظری پژوهش
۲۰۳.....	پیشنهادات
۲۰۳.....	روش کار و مشکلات پژوهش
۲۰۵.....	ضمائم
۲۰۶.....	نمودار شماره ۱: مصادیق توکل در قرآن و عهد عتیق
۲۰۷.....	نمودار شماره ۲: ویژگی‌های منبع توکل (خدا) در قرآن و عهد عتیق
۲۰۸.....	جدول تفاوت‌ها در معرفی منبع توکل (خدا) در قرآن و عهد عتیق
۲۱۰.....	نمودار شماره ۳: معرفی قدرت خداوند به عنوان منبع توکل در قرآن و عهد عتیق
۲۱۱.....	نمودار شماره ۴: فراوانی ویژگی‌های منبع توکل (خدا) در قرآن
۲۱۲.....	نمودار شماره ۵: فراوانی ویژگی‌های منبع توکل (خدا) در عهد عتیق
۲۱۲.....	نمودار شماره ۶: ویژگی بارز متوکل در قرآن و عهد عتیق
۲۱۳.....	نمودار شماره ۷: آثار توکل به خدا در قرآن و عهد عتیق
۲۱۴.....	نمودار شماره ۸: فراوانی آثار توکل به خدا در قرآن
۲۱۵.....	نمودار شماره ۹: فراوانی آثار توکل به خدا در عهد عتیق
۲۱۶.....	فهرست منابع

فصل اول:
کلیات و مفاهیم

۱.۱. کلیات

کلیاتی که دانستن آن‌ها برای بحث ضروری است مانند بیان مسأله، ساختار پژوهش، اهمیت و ضرورت، سؤالات، فرضیات و پیشینه تحقیق در این قسمت بیان خواهد شد.

۱.۱.۱. بیان مسأله

تمام ادیان الهی به یک منبع و سرچشمه برمی‌گردند و همه از سوی خدای سبحان برای هدایت بشر آمده‌اند. پس همه ادیان دارای یک روح مشترک هستند، به خداوند اعتقاد دارند و در برابر اراده او تسلیم هستند. خداوند خود در این مورد می‌فرماید: ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ...﴾^۱ دین نزد خداوند یکی است و خداوند بندگان خود را تنها برای دین اسلام امر کرده است. اسلام به معنای تسلیم شدن در برابر حق است. اگر چه در بین شرایع و انبیای الهی از نظر مقدار و کیفیت متفاوت است اما از نظر حقیقت یک امر بیشتر نیست. اختلافی که در ادیان وجود دارد به دلیل مراتب کمال بشری است نه این که میان ادیان اختلافی ذاتی و تضادی اساسی وجود داشته باشد.

بنابراین در میان ادیان الهی وحدت وجود دارد از طرفی در تمام ادیان الهی انسان‌ها با خداوند ارتباط دارند. به جز عبادت و سایر مواردی که از مصادیق این ارتباط قرار می‌گیرد، گاه انسان‌ها در طول زندگی خود در مقابل مشکلات و مسائل گوناگون امید خود را از دست می‌دهند و توان مقابله با آن مشکل را در خود نمی‌یابند. بنابراین تنها نیروی برتری که می‌شناسند و مطمئن هستند با تکیه بر آن می‌توانند زندگی هدفمند و همراه با امید داشته باشند وجود خدای یگانه است. پس پیروان تمام ادیان توحیدی خدا را به یگانگی می‌شناسند و تنها او را حاکم و فرمانروای این جهان می‌دانند و برای سپردن امور خود به دیگری تنها خداوند را شایسته می‌دانند زیرا معتقدند تمام عوامل تأثیر خود

---

۱. آل عمران/۱۹ (دین در نزد خدا، اسلام (و تسلیم بودن در برابر حق) است...).

را از خداوند دارند پس او را به عنوان وکیل خود انتخاب می‌کنند. دین اسلام و یهود که از ادیان توحیدی به شمار می‌روند نیز به خدای یگانه اعتقاد دارند و در مسائل و مشکلات خود به او اعتماد می‌کنند، این مطلب در کتابهای مقدس آن‌ها دیده می‌شود. در این دو کتاب مقدس تکیه و اعتماد بر خداوند و سپردن امور به او با عنوان توکل بر خدا مطرح می‌شود. مسأله این است که آیا میان توکل در قرآن و عهد عتیق تفاوتی وجود دارد؟ یا میان ابعاد بحث توکل به خدا در این دو کتاب تفاوتی وجود دارد؟ برای مثال آیا میان مصادیقی که قرآن و عهد عتیق برای بحث توکل به خدا بیان می‌کنند یا میان ویژگی‌هایی که برای معرفی خداوند به عنوان منبع توکل ذکر می‌کنند یا میان ویژگی بارزی که برای متوکل مطرح می‌کنند یا میان آثاری که برای توکل به خدا بیان می‌شود، تفاوتی وجود دارد؟ پس در این پژوهش سعی داریم با بررسی ابعاد بحث توکل به خدا در قرآن و عهد عتیق دیدگاه و نگرش این دو کتاب مقدس را نسبت به بحث توکل بر خدا مورد بررسی قرار دهیم.

۱.۱.۲. ساختار پژوهش

ساختار پژوهش حاضر شامل پنج فصل است. در فصل اول معنای لغوی و اصطلاحی توکل، تفاوت این واژه با واژه‌های مترادف آن را ذکر می‌کنیم. سپس به معرفی قرآن و عهد عتیق می‌پردازیم. در فصل دوم مصادیق توکل را در دو کتاب مقدس قرآن و عهد عتیق بیان می‌کنیم یعنی مواردی که خداوند امر به توکل کرده است یا انسان‌های با ایمان در آن شرایط خاص بر خدا توکل داشته‌اند. در فصل سوم ویژگی‌های خداوند به عنوان منبع توکل را بر اساس آیات قرآن و عهد عتیق بیان می‌کنیم و در فصل چهارم ویژگی بارز متوکل در قرآن و عهد عتیق را ذکر خواهیم کرد. در فصل پنجم آثار و نتایج توکل بر خدا را مطرح می‌کنیم و در انتهای هر فصل به بررسی تطبیقی موارد ذکر شده در قرآن و عهد عتیق خواهیم پرداخت.

۱.۱.۳. اهمیت و ضرورت

همان‌طور که بیان شد همه ادیان آسمانی ریشه واحدی دارند و همه از یک منبع الهی نشأت گرفته‌اند، در بیشتر مباحث نیز با هم مشترک هستند. بحث توکل به خدا نیز از این مباحث به شمار می‌رود. یافتن اشتراک بین ادیان

الهی باعث تقویت زمینه‌های صلح و همزیستی میان ادیان می‌شود و این امر زمینه تحقیق صحیح و بدون غرض‌ورزی را برای پیروان ادیان فراهم می‌کند تا با تحقیق و پژوهش، حقیقت اصلی را دریابند در واقع تفاوت‌هایی که بین ادیان با توجه به بررسی‌ها و پژوهش‌ها آشکار می‌شود نشان دهنده حقیقت است.

۱.۱.۴. سوالات تحقیق

سوال اصلی تحقیق:

- وجوه اشتراک و افتراق میان توکل به خدا در قرآن و عهد عتیق چیست؟

سوالات فرعی تحقیق:

۱- در چه مواردی باید به خداوند توکل کرد؟

۲- خدایی که بر او توکل می‌کنیم در قرآن و عهد عتیق چه صفاتی دارد؟

۳- شخص متوکل در قرآن و عهد عتیق دارای چه ویژگی است؟

۴- توکل به خدا در زندگی انسان چه آثار و نتایج دارد؟

۱.۱.۵. فرضیات تحقیق

(فرضیه اصلی)

مفهوم توکل به خدا در قرآن و عهد عتیق به یک معنا است و تفاوتی با هم ندارد.

(فرضیات فرعی)

۱- شرایط و موارد خاصی وجود دارد که قرآن کریم در آن موارد توصیه به توکل کردن می‌کند. برای نمونه : زمانی که تصمیمی گرفتی بر خدا توکل کن، در برابر توطئه دشمنان و ... عهد عتیق نیز مواردی را یاد می‌کند که بنده در آن موارد به خدا توکل می‌کند مانند : در هنگام حمله دشمن، در برابر توطئه دشمنان و ....

۲- در آیات مربوط به توکل خداوند با صفات ویژه‌ای که به بحث توکل مرتبط است یاد می‌شود مانند: قدرت داشتن، جاودانه بودن و ... در مطالبی که از عهد عتیق در بحث توکل به خدا داریم نیز برای خداوند صفات خاصی ذکر می‌شود. مانند: قدرت، رحمت و ... .

۳- شخص متوکل باید دارای ویژگی خاصی باشد تا توکل به خدا برایش معنا داشته باشد. قرآن کریم و عهد عتیق به ویژگی ایمان را برای متوکل ضروری می‌دانند

۴- قرآن محبوب شدن نزد خدا، تقویت اراده و ... را به عنوان آثار توکل بر خدا می‌شمارد. عهد عتیق نیز شاد بودن، در امنیت قرار داشتن و ... را به عنوان آثار توکل بر خدا معرفی می‌کند.

۱.۱.۶. پیشینه تحقیق

با موضوع اصلی این پروژه کتاب یا پایان‌نامه و حتی مقاله‌ای یافت نشد و تا جایی که امکان جستجو برای نگارنده فراهم بود پیشینه این موضوع را به این شکل می‌توان بیان کرد. با موضوع توکل در قرآن نیز کتاب مستقلی که تنها به این موضوع پرداخته باشد به دست نیامد اما در تفاسیر ذیل آیات مربوط به توکل توضیحاتی درباره آن آمده است؛ تفاسیری مانند تفسیر المیزان تألیف محمد حسین طباطبایی، تفسیر نمونه از ناصر مکارم شیرازی، تسنیم نوشته عبدالله جوادی آملی و ... کتابهای اخلاقی نیز بخشی از مطالب خود را به موضوع توکل اختصاص داده‌اند اما بسیار کوتاه و خلاصه به این موضوع می‌پردازند؛ کتابهایی مانند: کتاب الاخلاق از عبدالله شبر، معراج السعاده، ملا احمد نراقی و ... البته پایان‌نامه‌ها و مقالات فراوانی با موضوع توکل بر خدا نوشته شده است.

- ابتدا به برخی از پایان‌نامه‌هایی که در این موضوع نوشته شده است اشاره می‌کنیم:

«آثار روانی و تربیتی توکل از دیدگاه قرآن» اثر طیبه خواجه افضل^۱؛ معنا و حقیقت توکل، درجات توکل از دیدگاه عرفا، فرق توکل و رضا، بررسی آیات مربوطه به توکل، گزارش بالینی از افراد متوکل از مباحث این رساله است، «توکل از دیدگاه مثنوی معنوی» نوشته رضا ارشادی فر^۲؛ در این رساله ابتدا از زندگی و آثار مولانا مطالبی ارائه شده است. سپس شناخت توکل، توکل و جهد، توکل در سخنان بزرگان عرفان و تصوف، جایگاه توکل در میان مقامات

۱. استاد راهنما: غلامعلی افروز، دانشگاه آزاد اسلامی تهران، سال ۱۳۷۲.

۲. استاد راهنما: اسماعیل حاکمی، دانشگاه تهران، سال ۱۳۷۳.